

Economische analyse van het wandelgangenakkoord

VVD, CDA, D66, GroenLinks en ChristenUnie zijn tot overeenstemming gekomen voor een aanvullend beleidspakket dat als uitgangspunt kan dienen voor de begroting van 2013. Terwijl een aantal noodzakelijke hervormingen bij de AOW en de arbeidsmarkt wordt voorgesteld, kent het noodpakket vooral een sterke focus op kortetermijntekortreductie, met name door forse eenmalige lastenverzwaringen in 2013, in plaats van maatregelen gericht op herstel van de zwakke Nederlandse economie en bankwezen en het verbeteren van de langetermijnhoudbaarheid van de overheidsfinanciën.

LANS BOVENBERG
Hoogleraar aan de
Universiteit van
Tilburg

BAS JACOBS
Hoogleraar aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam

Het aanvullend akkoord houdt vast aan de drieprocentseis die Brussel stelt aan de Nederlandse overheid vanwege de buitensporige tekortprocedure. Volgens de laatste ramingen van het Ministerie van Financiën moet de overheid daarvoor 1,4 procent bbp netto aan extra saldoverbetering realiseren in 2013. Dat is circa 8,5 miljard euro. De bruto-saldoverbetering om aan de Europese eis te kunnen voldoen moet volgens het CPB hoger zijn door uitverdieneffecten: circa 11,5 miljard euro. Het aanvullend akkoord bereikt in 2013 inderdaad die saldoverbetering door 8,3 miljard hogere lasten en circa 3,6 miljard bezuinigingen. Structureel bedraagt de lastenverzwaring circa 8 miljard euro, tegenover slechts 2,5 miljard aan bezuinigingen. Tabel 1 laat de geschatte bedragen zien op basis van eigen berekeningen.

De schatting van de structurele saldoverbetering van 10,5 miljard euro is circa 3,7 miljard lager dan de berekenin-

gen van het Ministerie van Financiën en is zelfs lager dan de saldoverbetering in 2013. In het akkoord staan de structurele effecten van de bezuinigingen voor de AOW-leeftijdverhoging van 3 miljard euro ten onrechte dubbel ingeboekt. Dat geldt ook voor de vermindering van de fiscale subsidies op de pensioenopbouw via aanscherping van het Witteveenakkoord (0,7 miljard). Het kabinet-Rutte had namelijk al in het pensioenakkoord vastgelegd om de AOW-leeftijd in twee stappen te verhogen – in 2020 naar 66 en in 2025 naar 67 – en daarna te koppelen aan de levensverwachting. Bovendien stonden de maatregelen van het Witteveenakkoord reeds in het regeerakkoord. De houdbaarheidseffecten van de AOW-maatregel zullen wel marginaal verbeteren door de snellere infasering dan in de oorspronkelijke plannen (circa 0,05 procent bbp). Dit is niet meegenomen in de berekeningen. In tabel 1 staan de bedragen tussen haakjes, indien de plannen voor de AOW-leeftijdverhoging en de vermindering van de subsidies pensioenopbouw als nieuw beleid zouden zijn ingevoerd.

Voor 2013 zitten er een tweetal eenmalige posten in, te weten de WW-premieverhoging en de eenmalige heffing op hoge inkomens en bonussen (beide 0,5 miljard euro). Daarnaast is er de tijdelijke lastenverzwaring via de btw-ib-schuif (van 3,1 miljard). Gezamenlijk leveren die een tijdelijke lastenverzwaring in 2013 op van zo'n 4,1 miljard euro.

Puur macro-economisch bezien is het vasthouden aan de drieprocentseis onverstandig. De kredietwaardigheid van de Nederlandse overheid wordt niet aangetast door een begrotingstekort dat een enkel jaar boven deze grens zou uitkomen. De houdbaarheidspositie van de Nederlandse overheidsfinanciën wordt gedictieerd door structurele factoren, zoals de gezondheid van de financiële sector, de vergrijzing en de structurele economische groei. De drieprocentseis heeft vooral een politieke betekenis omdat Nederland andere landen de afgelopen maanden de les heeft gelezen over begrotingsdiscipline.

Daarnaast hebben outputverliezen de laatste jaren een sterke structurele component gekregen (CPB, 2012b). Harde kortetermijnbezuinigingen kunnen tot nog grotere perma-

nente outputverliezen leiden. Dergelijke hysteresis-effecten ondermijnen de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn (DeLong en Summers, 2012).

Lastenverzwaringen of uitgavenbeperkingen remmen de bestedingen en leiden op korte termijn tot minder groei, dalende koopkracht en minder werkgelegenheid. De CPB-doorrekeningen van het Catshuisakkoord (CPB, 2012a) tonen aan dat de uitverdieneffecten beperkt zijn tot 20 procent in 2013 en in de loop der jaren groter worden tot 60 procent in 2015. Saldoverbeterende maatregelen van ruim 13 miljard verbeteren het saldo in 2015 daarom maar met 5 miljard als gevolg van uitverdieneffecten. De groei zou gemiddeld een half procent lager uitkomen gedurende de komende vier jaar, de werkloosheid met één procentpunt stijgen en de doorsneekoopkracht met zo'n 2 tot 3 procent dalen. Het ligt in de rede vergelijkbare negatieve cijfers ook nu te verwachten door het wandelgangenakkoord.

Daarnaast zullen de uitverdieneffecten op korte termijn waarschijnlijk groter zijn dan het CPB nu raamt door balansproblemen in de huishoudsector, de banken en de pensioenfondsen. De bestedings- en belastingmultipliers zijn typisch groter na een financiële crash waarin huishoudens en financiële instellingen bedrijven hun balansen moeten herstellen (Almunia *et al.*, 2010; Auerbach en Gorodnichenko, 2012a; 2012b; Eggertson en Krugman, 2012). Door het begrotingsbeleid zal daardoor de economische groei vermoedelijk sterker teruglopen dan nu geraamd door het CPB, aangezien de CPB-modellen geen rekening houden met het benodigde balanserstel in de private sector en de banken. Daardoor zijn uitverdieneffecten groter en wordt een slechter begrotingsresultaat geboekt.

Het is onverstandig om circa 80 procent van de aanvullende maatregelen te beleggen met lastenverzwaringen. Hierbij moet wel worden aangetekend dat 2,6 miljard van de 8 miljard aan lastenverzwaringen structureel optreedt door het verminderen van de subsidies op de eigen woning, hetgeen op zich wenselijk is. Niet alleen zorgen lastenverzwaringen voor bestedingsuitval, net als bezuinigingen, maar deze zullen ook de economische structuur verzwakken, waardoor de houdbaarheidsproblematiek in de overheidsfinanciën verder wordt verzaamd.

BANKENPROBLEEM ONOPGELOST

Het aanvullend akkoord zet de inmiddels betonnen consistentie van de Nederlandse politiek voort om de problemen in de financiële sector te negeren en te laten doortrekken. Het Nederlandse bankwezen is fragiel en kampt met financieringsproblemen, mede door de omvangrijke hypotheekportefeuilles op bankbalansen. De prijzen van kredietverzekeringen voor Nederlandse banken (*credit default spreads*) zijn aan het stijgen, wat een signaal is dat beleggers en andere financiële instellingen het Nederlandse bankwezen weer beginnen te wantrouwen (CPB, 2012b). De problemen bij de banken worden groter door de voorgenomen verdubbeling van de bankenbelasting. Banken herstellen hun kapitaalratio's door balansverkorting, ofwel door minder krediet te verstrekken. De bankenheffing zal de kredietverlening voor de Nederlandse economie nog verder afknijpen en de woningmarkt verder op slot gooien.

Het is van het allergegrootste belang dat de Nederlandse banken weer voldoende gekapitaliseerd worden. Banken moeten eerst privaat geld proberen aan te trekken, via bijvoor-

Budgettair overzicht maatregelen akkoord VVD-CDA-D66-GL-CU, in miljoen euro

TABEL 1

Bezuinigingen	2013	structureel
AOW-leeftijd verhogen ¹	100	(3000)*
WW-loondoorbetalingsverplichting plus ingrepen ontslagrecht plus scholingbudget ²	0	700
Zorguitgaven	1600	1600
Nullijn ambtenaren ³	1650	100
Intensivering leraren	-75	-75
Wachtgeld politici ⁴	0	0
Taakstellingen	875	875
Terugdraaien diverse maatregelen kabinet Rutte	-1000	-1000
Gemeentefonds en Provinciefonds ('trap-op-trap-af') ⁵	0	100
Infrastructuur (bezuinigingen en kasschuif) ⁶	400	200
Totaal bezuinigingen	3550	2500 (5500)*
Lastenverzwaringen	2013	structureel
Beperking Witteveen kader aanvullende pensioenen	0	(700)*
Stoppen doorwerkbonus plus budget mobiliteit	800	800
Eenmalige verhoging WW-premie	500	0
Beperking HRA tot annuïteitenhypotheken	0	5400
Overdrachtsbelasting permanent twee procent ⁷	-1200	-2800
Beperking onbelaste reisvergoeding ⁸	1200	1200
Schijfgrenzen niet indexeren aan inflatie ⁹	1200	1200
Btw-verhoging	4100	4100
Ib belastingterugsluis btw ¹⁰	-1000	-4100
Ib-crisisheffing topinkomens plus belasting excessieve bonussen	500	0
Hogere belastingen vervuiling	890	890
Hogere accijnzen alcohol, frisdrank en tabak	625	625
Maatregelen duurzame energie	-200	-200
Vpb-beperkingen (terugdraaien uitgavenenveloppe)	430	430
Beperking aftrek deelnemingsrente vpb	150	150
Verdubbeling bankenbelasting	300	300
Totaal lastenverzwaringen	8295	7995 (8695)
Lasten exclusief eigen huis (HRA + OB)	9495	5395 (6095)
Totaal bezuinigingen en lastenverzwaringen	11.845	10.495 (14.195)

* Tussen haakjes staan de bedragen indien de plannen voor de AOW-leeftijdverhoging en de vermindering van de subsidies pensioenopbouw als nieuw beleid zouden zijn ingevoerd.

¹ Het Financieel Dagblad, 27 april, 2012 en eigen inschatting voor 2013.

² Eigen schatting op basis van variant B, Heroverwegingsrapport Werkloosheid (MinFin, 2010), besparingen bedragen hierin 2 mrd, waarvan de helft door WW-duurverkorting. Besparing door doorbetalingsverplichting (1074 mln) minus scholingsregeling (150 mln) bedraagt circa 900 mln. Structureel, rekening houdend met uitverdieneffecten schatten we het bedrag in op zo'n 700 mln.

³ Stabiliteitsprogramma aangevuld met eigen inschatting van het structurele effect uit de Catshuisraming van het CPB (CPB, 2012a).

⁴ Verwaarloosbaar verondersteld.

⁵ Deze post is niet genoemd in doorrekeningen, maar wel in de doorrekening van het Catshuisakkoord (CPB, 2012, voetnoot 13). De doorwerking van de nullijn op het gemeente- en provinciefonds is al onder die post opgenomen.

⁶ Deze post komt niet in het begrotingsakkoord voor, maar het bestaan hiervan wordt wel bevestigd door meerdere, goed ingevoerde bronnen die anoniem willen blijven.

⁷ Structurele effecten ingeschat op basis van doorrekening Catshuisakkoord (CPB, 2012a).

⁸ Het Financieel Dagblad, 27 april, 2012, structureel effect gelijk verondersteld aan korte-termijneffect, zie ook doorrekening Catshuisakkoord (CPB, 2012a).

⁹ Het Financieel Dagblad, 27 april, 2012.

¹⁰ Deze maatregel is niet ingevuld in het akkoord wij zijn afgestaan op berichten uit FD dat een kwart wordt teruggegeven in 2013 (Het Financieel Dagblad, 27 april, 2012) en dat structureel het volledige bedrag wordt teruggesluisd zoals in het Catshuisakkoord.

Bron: MinFin, 2012 tenzij anders aangegeven

beeld claimemissies. Daarna kan de overheid eventueel over de brug komen met publiek gefinancierde kapitaalinjecties, onder voorwaarde dat (verborgen) verliezen op bankbalansen worden afgeschreven. Pas als bankbalansen zich voldoende herstellen, krijgt de economie weer lucht, zeker als dan ook de woningmarkt op een adequate manier wordt aangepakt.

ANNUÏTEITENHYPOTHEEK

Het is winst dat er voornemens zijn – ook bij VVD en CDA – om eindelijk iets te doen aan de fiscale behandeling van het eigen huis. Alleen de manier waarop is economisch ondoordacht. Er bestaat nog steeds geen zicht op waar op de lange termijn de fiscale behandeling van het eigen huis naartoe gaat. Daarmee blijft de onrust op de woningmarkt in stand. Door het beperken van de hypotheekrenteaftrek alleen voor nieuwe gevallen te laten gelden, wordt dezelfde prijsdaling in de huizenmarkt aangericht bij het kleinst denkbare budgettaire resultaat. Het maakt voor de prijsvorming op huizenmarkt namelijk niet veel uit of bestaande gevallen wel of niet meedelen in het nieuwe hypotheekregime. De prijsvorming wordt bepaald door de aanstaande kopers op de woningmarkt, niet door de mensen die niet van plan zijn te verhuizen. Voor hen zijn de kosten van de aanschaf van een huis verzonken.

Door oude gevallen te ontzien worden mensen bovendien ontmoedigd te verhuizen naar een duurder huis waarvoor een nieuwe hypotheek afgesloten moet worden. Ook zal het regime leiden tot een lagere leencapaciteit van huishoudens, hetgeen tot extra waardedaling in de woningmarkt leidt. De verhuisbereidheid zal verminderen, omdat meer huizenbezitters de waarde van hun huis onder de waarde van hun hypotheek zien komen en met een restschuld blijven zitten. Verder zullen banken door de waardedaling hun onderpand verder zien verslechteren waardoor het nog moeilijker wordt de grote hypotheekschuld te herfinancieren. Door het aflossen van huidige hypotheekleningen niet te stimuleren, duurt het bovendien lange tijd voordat de balansen van banken worden ontlast.

De overheid grijpt door het beperken van de hypotheekrenteaftrek tot annuïteitenhypotheekleningen bovendien in op de wijze waarop mensen hun inkomen willen verdelen over hun leven, met nog meer spaarprikkels naast die voor pensioen. Met name jonge huishoudens en starters komen mogelijk in grotere financieringsproblemen vanwege hogere aflossingsverplichtingen bij een annuïteitenhypotheek, hetgeen ook de huizenmarkt weer een negatieve impuls geeft. Het beperken van de hypotheekrenteaftrek tot annuïteitenhypotheekleningen en tot 30 jaar leidt bovendien tot complicaties in de fiscale wetgeving als mensen bijvoorbeeld verhuizen of gaan samenwonen of scheiden. Daarnaast blijft het fundamentele probleem bestaan dat huishoudens in het begin van hun wooncarrière zo veel mogelijk hypotheekschuld opbouwen, wat macro-economische risico's vergroot.

De voorstellen resulteren niet alleen tot te veel lenen aan het begin van de wooncarrière, maar ook tot te veel prikkels om de hypotheek in 30 jaar geheel af te lossen. Voor oudere huishoudens die zich in de tweede helft van hun wooncarrière bevinden en met een pensioentekort te maken hebben, is het geheel aflossen van de hypotheek niet optimaal. Deze huishoudens doen er beter aan hun vermogen niet in hun huis te investeren maar hun besparingen liquide te houden zodat

ze hun pensioen kunnen aanvullen en geen beroep hoeven te doen op inkomensafhankelijke regelingen.

Een voordeel is wel dat de schuldpositie van huishoudens op lange termijn zal verbeteren en ook de overheid minder belastinginkomsten derft in Box 3 ten gevolge van constructies met aflossingsvrije hypotheekleningen, zoals bankspaar- en spaarhypotheekleningen.

Echter, de overheid moet uitzicht bieden op een houdbaar fiscaal regime voor het eigen huis voor de komende 30 jaar, in plaats van kortetermijnmiddelen in te zetten. Het eigen huis zou uiteindelijk moeten worden ondergebracht in het Box-3-regime van de belastingen, waar ook ander vermogen wordt belast (Jacobs, 2010; Bovenberg en Stevens, 2010). De netto-hypotheekschuld (hypotheek minus WOZ-waarde) kan dan op termijn in Box 3 worden ondergebracht, eventueel met een vrijstelling. Een vrijwel equivalent alternatief is om de werkelijke rente aftrekbaar te maken tegen maximaal 30 procent. Het maakt dan niet langer uit of huishoudens hun huis met eigen geld of met schuld financieren. Daarnaast worden dan aflossingen op het eigen huis belast als normaal spaargeld zodat allerlei hypotheekconstructies met vrijgestelde spaarvormen, zoals banksparen, spaarhypotheek, en beleggingshypotheek ophouden te bestaan. Tot slot intervenueert de overheid niet in de wijze waarop huishoudens gedurende hun leven hun inkomen willen verdelen, en treden er niet allerlei fiscale complicaties op bij verhuizen of samenwonen of scheiden. Een geleidelijke overgang kan huishoudens voorbereiden, bijvoorbeeld door geleidelijk het maximale aftrektarief te verlagen. Alle huishoudens zouden bovendien meedoen in het nieuwe regime.

AOW

Het is nog onduidelijk wat de werkelijke winst is van het voorgenomen plan van de AOW-leeftijdverhoging. Er is besloten om per direct de AOW-leeftijd te verhogen met minimaal 1 maand per jaar. De AOW-leeftijd zal uiterlijk in 2024 op 67 jaar staan. Door deze geleidelijk in plaats van met twee grote stappen in te voeren, kan een klein structureel budgettaire voordeel worden behaald. Daar staan wel allerlei mogelijke complicaties tegenover met het pensioenakkoord. De pensioenleeftijd wordt wel gekoppeld aan de levensverwachting en dat is op zich goed, maar ook dat was al in het pensioenakkoord vastgelegd. Wel zullen door de versnelde infasering van de AOW-leeftijdverhoging de oudere generaties zwaarder geraakt worden dan wanneer de AOW-leeftijdverhoging pas in 2020 omhoog zou gaan.

ARBEIDSMARKT

Om de hogere arbeidsdeelname van ouderen te realiseren is het essentieel dat de arbeidsmarkt voor ouderen beter gaat functioneren. Deze markt zit op slot door hoge loonkosten die mede worden veroorzaakt door strenge ontslagbescherming en goede inkomensvoorzieningen (CPB, 2009). Het is grote winst dat hier belangrijke stappen worden gezet: versoepeling van het ontslagrecht, vermindering van de ontslagvergoedingen en een loondoorbetalingsverplichting ter hoogte van de WW-uitkering van een half jaar voor werkgevers bij ontslag van werknemers. Het is jammer dat niet is besloten de duur van de WW-uitkering te verkorten om zo de instroom in vervroegd pensioen verder te verminderen.

BTW-IB-VERSCHUIVING

Het hoge btw-tarief wordt met twee procentpunten verhoogd. Dat levert zo'n 4,1 miljard op. De inkomstenbelasting wordt in 2013 met 1 miljard verlaagd. Daarna loopt de lastenverlichting op totdat in 2015 de hele lastenverzwaring is teruggedraaid. De combinatie van btw en ib levert op korte termijn netto-lastenverzwaringen op. Daarmee creëert de overheid economische schade op korte termijn door grotere vraaguitval. De winst in de overheidsfinanciën op lange termijn hangt af van twee vragen. Ten eerste, of de lastenverzwaring van de btw volledig wordt teruggegeven in de vorm van een lagere ib. Als dit inderdaad het geval is, dan wordt er geen structurele winst geboekt in de overheidsfinanciën. Ten tweede, of de btw-ib-schuif leidt tot een hogere lastendruk op inactieven, met name de uitkeringsgerechtigden en gepensioneerden. Het akkoord is onvoldoende uitgewerkt om deze vraag exact te beantwoorden.

Als de belastingdruk verschoven wordt naar de niet-werkenden, wordt het aantrekkelijker om te gaan werken. Aldus neemt het arbeidsaanbod toe en stijgt de belastinggrondslag, waardoor de overheidsfinanciën structureel verbeteren. De prijs is wel dat de ongelijkheid toeneemt, want de inactieven profiteren in veel mindere mate (of niet) van de lagere belasting op arbeid, terwijl zij wel de hogere btw moeten betalen. Echter, als de inkomenseffecten worden gerepareerd is een lastenverschuiving van de ib naar de btw neutraal voor de arbeidsmarkt.

Zolang de overheid alleen een tijdelijke lastenverzwaring doorvoert en op termijn de hele btw-verhoging teruggeeft in de vorm van een ib-verlaging, en de inkomensverschillen tussen werkenden en niet-werkenden niet wil vergroten, dan leidt deze hele operatie alleen tot een eenmalige verbetering van het begrotingstekort, maar géén structurele verbetering van de overheidsfinanciën. De hele btw-ib-schuif is dan alleen maar opgetuigd om op de korte termijn binnen de drieprocentstekortgrens te blijven.

GROTERE VERSCHILLEN BTW-TARIEVEN

Het hoge btw-tarief gaat stijgen terwijl het lage btw-tarief gelijk blijft. Dat is economisch onverstandig. Er bestaan geen goede redenen voor het hanteren van gedifferentieerde btw-tarieven, en dus ook niet voor het vergroten van het verschil tussen het hoge en het lage tarief. Iedere inkomensherverdeling die met gedifferentieerde btw-tarieven wordt beoogd, kan in beginsel ook via de inkomstenbelasting worden gerealiseerd. Tegelijkertijd worden huishoudens wel aangezet om te veel te consumeren van laagbelaste goederen en te weinig van hoogbelaste goederen. Afwijken van uniforme btw-tarieven kan wenselijk zijn indien door gedifferentieerde tarieven de schade van de inkomstenbelasting in de arbeidsmarkt kan worden beperkt door goederen die meer complementair zijn met werk lichter te belastingen (Jacobs en Boadway, 2012). Er bestaat echter geen overtuigend empirisch bewijs dat dit zo is voor de generieke categorieën van goederen die in het 6- en 19-procentstarief vallen (Pirttilä en Suoniemi, 2011; Crawford et al., 2010). De tariefsverschillen in de btw zouden daarom juist kleiner moeten worden. De btw-heffing geeft door het wandelgangenakkoord dus grotere welvaartsverliezen.

CONCLUSIES

Na de ineenstorting van de wankelende gedoogconstructie waarop het kabinet-Rutte was gebouwd, kan het aanvullend akkoord van VVD-CDA-D66-GroenLinks-ChristenUnie als een politiek succes worden bestempeld. Het is winst voor Nederland dat politieke partijen zich zowel geroepen als verantwoordelijk hebben gevoeld de Nederlandse overheidsfinanciën niet op hun beloop te laten en een aantal noodzakelijke hervormingen bij de AOW en de arbeidsmarkt door te willen voeren. Dat kan bijdragen aan het vertrouwen van beleggers, consumenten en bedrijven.

Het aanvullend akkoord concentreert zich op eenmalige korte-termijnverbeteringen van het begrotingssaldo – met name door forse eenmalige lastenverzwaringen in 2013 – in plaats van lange-termijnverbetering van de economische structuur en houdbaarder overheidsfinanciën.

Het pakket loopt het risico de economie op korte termijn schade te berokkenen door sterke vraaguitval en de daarmee gepaard gaande stijgende werkloosheid, verder dalende koopkracht en een minder dan voorzien begrotingsherstel door sterkere uitverdieneffecten, waardoor in 2013 opnieuw bezuinigd moet worden als men wil blijven vasthouden aan de drieprocentnorm. De aanzienlijke lastenverzwaringen verzwakken daarnaast de kracht van de Nederlandse economie. Het ware beter geweest de overheidsfinanciën minder doldriest op korte termijn te saneren en meer aandacht te richten op de structurele zwaktes van de Nederlandse economie en overheidsfinanciën, met name in de woningmarkt en bij de banken.

LITERATUUR

- Almunia, M., A.S. Bénétix, B. Eichengreen, K.H. O'Rourke, en G. Rua (2010) From Great Depression to great credit crisis: similarities, differences and lessons. *Economic Policy*, 25(62), 221–265.
- Auerbach, A.J. en Y. Gorodnichenko (2012a) Measuring the output responses to fiscal policy. *American Economic Journal – Economic Policy*, te verschijnen.
- Auerbach, A.J. en Y. Gorodnichenko (2012b) *Fiscal multipliers in recession and expansion*. Mimeo aan de University of California, Berkeley.
- Bovenberg, A.L. en L.C.M. Stevens (2010) *Het fiscale stelsel van de toekomst: eenvoud, neutraliteit en draagkracht*. Essay Studiecommissie Belastingstelsel. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- CPB (2009) *Rethinking retirement*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- CBP (2012a) Doorrekening Catshuispakket: hoofdtabel/maatregelen. *CPB Notities*, 20(23 april).
- CPB (2012b) *Centraal Economisch Plan*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Crawford, I., M. Keen en S. Smith (2010) Value added taxes and excises. In: Mirrlees, J.A. et al. (red.) *The Mirrlees Review. Dimensions of tax design*. Oxford: Oxford University Press, 275–422.
- DeLong, B. en L.H. Summers (2012) Fiscal policy in a depressed economy. *Brookings Papers on Economic Activity*, 20 maart.
- Eggertson, G. en P. Krugman (2012) Debt, deleveraging and the liquidity trap. *Quarterly Journal of Economics*, te verschijnen.
- FD (2012) Het nieuwe begrotingsakkoord tussen VVD, CDA, D66, GroenLinks en ChristenUnie ontleed. *Het Financieel Dagblad*, 27 april.
- Jacobs, B. (2010) *Een economische analyse van een optimaal belastingstelsel voor Nederland*. Essay Studiecommissie Belastingstelsel. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Jacobs, B. en R. Boadway (2012) *Optimal linear commodity taxation under optimal nonlinear income taxation*. Memo aan de Erasmus Universiteit Rotterdam/Queens University.
- MinFin (2012) *Stabiliteitsprogramma Nederland*. Den Haag: Ministerie van Financiën.
- Pirttilä, J. en I. Suoniemi (2010) Public provision, commodity demand and hours of work: an empirical analysis. *CESifo Working Paper*, 3000(maart).